

Министерство образования Республики Беларусь
Учреждение образования
«Белорусский государственный педагогический университет имени
Максима Танка»
Исторический факультет

**БЕЛОРУССКАЯ ГОСУДАРСТВЕННОСТЬ:
ИСТОКИ, СТАНОВЛЕНИЕ, РАЗВИТИЕ
(IX–XXI вв.)**

Материалы
Республиканской научно-теоретической конференции
Минск 29 июня 2017 г.

Минск
РИВШ
2017

УДК 323(476)(091)(082)

ББК 66.3(4Бел)я43

Б43

Рекомендовано

советом исторического факультета
УО «Белорусский государственный педагогический
университет имени Максима Танка»
(протокол № 10 от 24 мая 2017 г.)

Редакционная коллегия:

кандидат исторических наук доцент *А. В. Касович* (отв. ред.);
кандидат исторических наук доцент *С. П. Шупляк*;
кандидат исторических наук доцент *А. А. Корзюк*;
кандидат исторических наук доцент *А. Ф. Великий*

Рецензенты:

доктор исторических наук профессор *А. М. Лютый*;
доктор исторических наук профессор *И. В. Варивончик*

**Белорусская государственность: истоки, становление,
Б43 развитие (IX–XXI вв.)** : материалы Респ. науч.-теорет. конф.,
Минск, 29 июня 2017 г. / редкол.: А. В. Касович (отв. ред.)
[и др.]. – Минск : РИГШ, 2017. – 232 с.
ISBN 978-985-586-041-0.

В сборнике представлены актуальные материалы исследований,
посвященные проблемам белорусской государственности в истори-
ческом, социально-культурном и геополитическом аспектах.

Адресуетеся преподавателям, аспирантам и студентам вузов.

УДК 323(476)(091)(082)

ББК 66.3(4Бел)я43

ISBN 978-985-586-041-0

© Оформление. ГУО «Республиканский
институт высшей школы», 2017

2. Константинов, Н.А. Очерки по истории средней школы. Гимназии и реальные училища с конца XIX в. до февральской революции 1917 года / Н. А. Константинов. – 2-е изд. испр. и доп. – Москва : Учпедгиз, 1956. – 247 с.

3. Пастухова, З.А. Среднее образование в дореволюционной Белоруссии / З.А. Пастухова. – Минск: Изд-во М-ва высш., сред. спец. и проф. образования БССР, 1963 – 86 с.

4. Снапоўская, С.В. Гісторыя адукацыі і педагогічны думкі Беларусі (60-я гады XIX – пачатак XX ст.) / С.В. Снапоўская. – Мінск : НІА, 2001. – 160 с.

ЭКСДЫВІЗАРСКІЯ СУДЫ Ў СІСТЭМЕ ПРАВАСУДДЗЯ НА ТЭРЫТОРЫІ БЕЛАРУСІ Ў КАНЦЫ XVIII – ПЕРШАЙ ТРЭЦІ XIX СТ.

Гушчынскі І.Г., кандыдат гістарычных навук, дацэнт, БДІП, Мінск

Пасля далучэння тэрыторыі Беларусі да Расійскай імперыі ў канцы XVIII ст. тут былі захаваны мясцовыя нормы грамадзянскага судаводства, якія грунтаваліся на Статуте ВКЛ 1588 г. і канстытуцыях Сейма Рэчы Паспалітай. Адною са спецыфічных рыс, якая адрознівала мясцовы грамадзянскі судовы працэс ад расійскага, з'яўлялася ў форме спагнання даўгоў пэўнай асобы на карысць некалькіх крэдытораў. Па расійскіх законах маёмасць даўжніка па рашэнні суда павінна была прадавацца з публічных таргоў, а выручаныя сродкі – дзяліцца паміж крэдытарамі прапарцыяльна іх прэтэнзіям. Згодна ж прававой традыцыі ВКЛ, дзялілася сама маёмасць даўжніка. Для гэтага ствараліся так званыя эксдывізарскія (эксдывізарска-таксатарскія, таксатарскі-эксдывізарскія) суды. Яны павінны былі праводзіць ацэнку маёмасці даўжніка (таксатарскі), а затым яе падзел паміж пазыкадаўцамі (эксдывізію).

Эксдывізія маёнтка даўжніка магла прызначацца ў двух выпадках. Па-першае, па ініцыятыве кагосьці з крэдытораў. Па-другое, калі сам даўжнік звяртаўся ў земскі павятовы альбо галоўны суд з просьбай аб падзеле сваёй маёмасці для задавальнення прэтэнзій крэдытораў [1, с. 217].

Паводле заканадаўства ВКЛ і Рэчы Паспалітай крэдытор у выпадку нявыплаты яму пазыкі, натуральна, мог звярнуцца ў суд для яе спагнання. Пры выкананні адпаведных судовых рашэнняў адбывалася рэнка давольна маёнтка даўжніка (маёнткаў, калі іх было некалькі), а затым – перадача (рашчэпаванне [2, с. 364]) дадзенай нерухомай пазыкадаўцы ў валоданне да пакрыцця дэбиту. У такім выпадку, калі высвятлялася, што ўся нерухомаць даўжніка ўжо традзіравана іншым асобам і свабоднай няма, чыноўнік, які праводзіў ацэнку маёмасці, выдаваў крэдытору адпаведную даведку. З ёй можна было звярнуцца ў земскі павятовы суд (калі маёмасць знаходзілася ў межах аднаго павета) ці галоўны суд (калі маёмасць была ў розных паветах) з хадайніцтвам аб прызначэнні эксдывізарска-таксатарскага суда для адна часовага разбору справы з удзелам усіх крэдытораў [1, с. 218].

Такім чынам, эксдывізарскія суды не былі пастаянна дзеючымі судовымі ўстановамі, а ўяўлялі сабой часовыя прысутнасці, якія ствараліся земскімі павятовымі ці галоўнымі судамі для разбору канкрэтнай справы. У дэкрэце (так называлася судовая пастанова [2, с. 87]) аб прызначэнні эксдывізіі вызначаўся склад эксдывізарскага суда і тэрмін яго першага збору. Таксама маглі прапісвацца такія аспекты, як памер аплаты працы членаў суда, перадача маёнтка камусьці ў кіраванне на перыяд судовага разбору, правілы класіфікацыі даўгоў для вызначэння парадку іх пагашэння і інш. [1, с. 219].

У склад эксдывізарскага суда ўваходзілі ўласна суддзі (эксдывізары), а таксама сакратары для вядзення запісаў (рэгенты) і землямеры (каморнікі). Іх колькасць у залежнасці ад сумы прэтэнзій крэдытораў і памераў маёмасці, якую трэба было падзяліць, магла вар'іравацца: эксдывізараў – да 6-ці, рэгентаў – да 3-х, каморнікаў – да 3-х [1, с. 219]. Эксдывізары прызначаліся з асоб, прапанаваных пазыкадаўцамі па іх узаемнай згодзе. Але калі крэдыторам не ўдавалася дасягнуць згоды на конт кандыдатур, членаў эксдывізарскага суда прызначаў земскі павятовы ці галоўны суд [3, с. 237]. Азначым, што эксдывізарамі маглі быць як дзейсныя судовыя чыноўнікі, так і іншыя асобы. У выпадку, калі маёнтка належаў адначасова некалькім уладальнікам, а эксдывізіі падлягала маёмасць толькі аднаму

з їх, то ствараліся асобыя падкаморска-эксдывізарскія суды. Ад эксдывізарскіх яны адрозніваліся толькі тым, што іх склад дапаўняўся падкаморыем, на якога ўскладалася функцыя вызначэння часткі даўжніка ў маёнтку [4, с. 12].

Пры прызначэнні эксдывізіі даўжнік мог запатрабаваць прызначыць яму пэўную суму (за кошт даходаў маёнтка, які падлягаў падзелу) для ўтрымання яго і сям’і ў перыяд судовага разбору. У некаторых выпадках даўжнік прасіў прызначыць яму адваката (таксама за кошт даходаў маёнтка) [1, с. 218–219].

Пасяджэнні эксдывізарскага суда маглі адбывацца ў тым горадзе, дзе знаходзіўся суд, які прыняў рашэнне аб яго стварэнні, г. зн. бяз выезду ў маёнтка даўжніка. Гэта адносілася звычайна да выпадкаў, калі кошт маёмасці быў такім невялікім, што агляду і ацэнкі яе на месцы не патрабавалася. Такая форма эксдывізарскага суда называлася “за сталом”. Але часцей за ўсё пасяджэнні адбываліся ў самім маёнтку, які падлягаў падзелу (“на зямлі”) [4, с. 12].

Аплачваць працу ўдзельнікаў эксдывізарскага суда павінны былі пазыкадаўцы. Закон дакладна не вызначаў адпаведныя сумы. Эксдывізары атрымлівалі 1–2 % ад кошту заяўленых крэдыторамі прэтэнзій на ўвесь камплект суддзяў, рэгенты з канцэлярыяй – 0,5–0,7 % [5, с. 224], [6, с. 347], [1, с. 222], [7, с. 215]. Памер аплаты падлужаморнікаў мог залежаць як ад сумы прэтэнзій крэдытараў (0,5–0,7%) [5, с. 224], [6, с. 347], [7, с. 215], так і ад непасрэднага аб’ёму працы, напрыклад – па 8 злотых за кожную нанесеную на план валокі зямлі (ці 20 дзесяцін) [1, с. 222]. Улічваючы, што колькасць крэдытараў магла складаць некалькі дзясяткаў, а сума іх прэтэнзій – не адзін мільён злотых, то заробкі ўдзельнікаў эксдывізарскага суда, асабліва эксдывізараў, у першую чаргу таго часу былі вельмі вялікімі. Напрыклад, па справе аб падзеле маёмасці герцога Францішка Ксаверыя Несялоўскага (сына наваградскага ваяводы Юзэфа Несялоўскага) паміж яго пазыкадаўцамі сума доўгу складала каля 10-ці мільёнаў злотых. Адпаведна, кошт кожнага з эксдывізараў са справы быў больш 20-ці тыс. злотых (3-х тыс. руб. срэбрам) [5, с. 225]. Сеймавая канстытуцыя 1726 г. уводзіла абмежаванне заробку эксдывізара – 300 злотых са справы [8, с. 236], аднак на практыцы гэта норма не выконвалася [9, с. 357]. Падчас пасяджэнняў суд утрымліваўся за кошт даходаў маёнтка, які падлягаў падзелу [4, с. 11].

У акрэсленай судовым дэкрэтам тэрмін і месцы (звычайна ў маёнтку даўжніка) эксдывізарскі суд у складзе 3–5-ці эксдывізараў і рэгента збіраўся на сваё 1-е пасяджэнне [1, с. 222]. На ім павінны былі прымаць наступныя рашэнні: даручыць аднаму з эксдывізараў склаці вопіс усіх даходаў маёнтка даўжніка, а каморнікам – правесці яго абмер і падрыхтаваць план; прызначыць маёмасць даўжніка ў сваё распараджэнне і перадаць яе на час суда пад кіраванне (“адміністрацыйна”) аднаго з крэдытараў (калі гэта не было папярэдняе агаворана ў паставова аб стварэнні эксдывізарскага суда); падпісаць пазыкадаўцам у вызначаны тэрмін павіны, неабходныя даўгавыя паперы, а даўжнікам – пад присягай паведаміць аб усе сваіх даходах; вызначыць тэрмін 2-га з’езду эксдывізарскага суда і давесці яго да ведамаў усіх зацікаўленых асоб праз газету “Kurier Litewski” [1, с. 223], [4, с. 13]. 1-шы з’езд эксдывізарскага суда звычайна цягнуўся не больш некалькіх дзён, пасля чаго раз’язжаўся.

2-гі з’езд эксдывізарскага суда адбываўся як правіла праз некалькі месяцаў (у некаторых выпадках – год і нават больш) пасля 1-га і цягнуўся некалькі тыдняў. Прэсутнаць крэдытара на ім была абавязковай, у супрацьлеглым выпадку яго прэтэнзіі лічыліся пагашанымі [1, с. 232]. На 2-м з’ездзе эксдывізарскага суда спачатку заслухаліся зацікаўленыя бакі і разглядаліся іх доказы [4, с. 13]. Прынятыя да выканання судом прэтэнзіі крэдытараў падвяргаліся ранжыраванню на тыя, якія павінны задавальняцца ў першую чаргу, а якія – у наступную. Пры гэтым дзейнічалі пэўныя правілы. Напрыклад: казённым даўгі задавальняліся раней, чым прыватным; прэтэнзіі малалетніх да іх былога апекуна задавальняліся раней астатніх; даўгі спадчынным мелі прыярытэт перад асабістымі; з двух аднолькавых па значэнні дакументаў перавага аддавалася больш раняму па часе рэгістрацыі; і г. д. Затым праводзілася т. зв. таксацыя – ацэнка будынкаў, зямлі і іншых угоддзяў. Судзіі (эксдывізары) асабіста іх аглядалі, а таксама кнігі, рахункі, кантракты, рабілі дапрос таго, хто непасрэдна кіраваў маёнткам (“адміністрацарам”). Пасля гэтага

адбываўся падзел маёмасці на часткі з вызначэннем кошту кожнай. А затым – размеркаванне іх паміж крэдыторамі прапарцыянальна прэтэнзіям, якія былі прызнаныя судом. Землямеры адразу павінны былі зрабіць для кожнага крэдытора план выдзеленай яму часткі маёнтка [4, с. 14]. Пасля завяршэння судовага разбору матэрыялы справы перадаваліся ў тую судовую ўстанову, якая прызначыла эксдывізію [4, с. 16].

Калі ў выніку эксдывізіі прэтэнзіі крэдытораў аказаліся пакрытымі не ў поўным аб'ёме, яны атрымлівалі права спажанняць доўг з даўжніка за кошт маёмасці, якая ў яго з'явіцца ў наступным. Пры гэтым тэрмін даўнасці не ўсталёўваўся [4, с. 15]. Насупраць, калі пасля задавальнення прэтэнзіі крэдытораў у даўжніка заставаліся яшчэ іншыя крыніцы даходаў, з якіх можна было ў перспектыве расплаціцца, на працягу 10 год ён меў права поўнаасцю і часткова выкупіць падзеленую маёмасць [1, с. 221–222, 235].

Што датычыць гарадской нерухомаасці, паколькі яе падзяліць было фактычна немагчыма, яна прадавалася з публічных таргоў, а крэдыторы, адпаведна, атрымлівалі грошы [1, с. 231].

На рашэнне эксдывізарскага суда дапускалася апеляцыя – у галоўны суд (як судзе 2-й інстанцыі). Калі той прызнаваў апеляцыю правільнай, прызначалася правесці падзелу маёнтка. З гэтай мэтай з чыноўнікаў галоўнага суда ўтваралася часовая судовая прысутнасць, якая правярала абскарджаныя дзеянні эксдывізарскага суда [1, с. 16]. Рашэнне суда 2-й інстанцыі можна было абскардзіць у Сенаце. Яго пастанова лічылася канчатковай, хача ў некаторых выпадках справы перадаваліся на разгляд у Царжаўны савет [4, с. 16].

Паводле ўказа Сенаца ад 16 мая 1807 г. пасля атрымання маёмасці па прашэнні эксдывізарскага суда крэдытор павінен быў выплачваць у адзін поўны памер у 4 % ад яе кошту [4, с. 16]. Аднак на справе дадзенага пастанова не выконвалася. Сенацкі ўказ ад 10 чэрвеня 1810 г. забараняў прывядзенне ў выкананне любых здэлак, звязаных з пераходам правоў уладання нерухомаасцю, да выплаты пошлін. Але і ў далейшым гэта не выконвалася, прынамсі да 1822 г., калі яшчэ адзін указ Сенаца прапісаў губернскім управам заходніх губерняў і грамадзянскім дэпартаментам галоўных судов не дапускаць крэдытораў да валодання падзеленай па эксдывізіі маёмасці да выплаты пошлін [10].

Эксдывізарскія суды былі скасаваны на тэрыторыі Беларусі ў 1840 г., а іх функцыі перададзены конкурсным упраўленням неплацежаздольных даўжнікоў [11], [12]. Адпаведна, спыняла дзеянне сама эксдывізарскае права, замест якога ўкаранялася практыка продажу маёмасці неплацежаздольных даўжнікоў з публічных таргоў, а ўжо затым – падзелу выручаных сродкаў паміж крэдыторамі.

Літаратура

1. Korowicki, A. Prace cywilny litewski / A. Korowicki. – Wilno : Józef Zawadzki, 1826. – 316 s.
2. Словарь древнерусского языка Северо-Западного края и Царства Польского / Сост. Н. Горбачевский. – Вильна : Тип. А.Н. Знака, 1874. – 397 с.
3. Volumina Legum : w 9 t. – Petersburg : Nakładem i drukiem Jozafata Ohryzki, 1860. – Т. 7. – 40. – XI s.
4. Войшвилло, Е. М. Эксдывізорскі суды і іх компетенцыя ў губерніях быўшага Вялікага княства Літоўскага ў канцы XVIII і першай паловіны XIX в. / Е. М. Войшвилло. – Вильна : Тип. Вилен. православ. Св.-Духов. братства, 1899. – 17 с.
5. Wierzeyski, A. O exdywizyach, list do pana prezydenta Chodźki / A. Wierzeyski // Dziennik Wileński. – 1817. – Т. 5. – № 27. – С. 220–229.
6. Domeyko, I. O exdywizyach / I. Domeyko // Dziennik Wileński. – 1817. – Т. 5. – № 28. – С. 334–378.
7. Chodźka, J. O exdywizyach chyli o podziale sądowym majątku dłużnika dla wierzycielów / J. Chodźka // Dziennik Wileński. – 1816. – Т. 4. – № 21. – С. 194–227.
8. Volumina Legum : w 9 t. – Petersburg : Nakładem i drukiem Jozafata Ohryzki, 1860. – Т. 6. – 330, VII s.
9. Свод местных законов западных губерний. Проект. Свод местных законов западных губерний. – СПб.: Т-во Р. Голике и А. Вильборг, 1910. – XII, 446, 35 с.

10. ПСЗРИ. – Собр. 1. – Т. 37. – 1820–1821. – № 28376.
11. ПСЗРИ. – Собр. 2. – Т. 15. – 1840. – Отд. 1. – № 13342.
12. ПСЗРИ. – Собр. 2. – Т. 15. – 1840. – Отд. 1. – № 13591.

ОТРАСЛИ ФАБРИЧНО-ЗАВОДСКОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ В БЕЛАРУСИ В 1861-1900 ГГ.

Дичковская Л.Э., кандидат исторических наук, доцент, БГПУ, Минск

Во второй половине XIX в. в Беларуси развивались в основном те отрасли промышленности, которые специализировались на переработке сельскохозяйственного и лесного сырья.

Винокуренная отрасль в Беларуси имела большие традиции и получила широкое распространение. В 1890 г. в 5 белорусских губерниях действовало 18% винокуренных предприятий Российской империи и производило 6,6% млн ведер вина [1]. Предприятия принадлежали главным образом помещикам и работали сезонно. Продукция мелких винокурен сбывалась на местном рынке, но крупные предприятия мануфактурного и заводского типа ориентировались и на внешний рынок: владельцы продавали спирт во многие города России и за её пределы. Так, продукция винокуренного завода Горвата в 1889 г. поставлялась в Харьков, Екатеринославль, Киев, Кременчуг; Радзивила – в Елизаветград, Одессу, Брянск и другие города [2]. Однако таких крупных винокуренных предприятий в пореформенный период насчитывалось мало. В 1866-1867 гг. в Беларуси было 6 заводов с годовым производством от 25 до 100 тыс. ведер, а в 1889-1890 гг. – 64 [3]. Из этих крупных винокуренных предприятий в 60-70-е гг. XIX в. только одно можно отнести к заведениям фабрично-заводского типа, на котором работало 30 рабочих и производилось продукции на 57 тыс. руб. В 80-90-е гг. XIX в. таких предприятий было 110, однако если учесть объём производства, то действительно винокуренных заводов имелось только 25 [4].

К винокуренной отрасли примыкают спиртоочистительная и пивоваренная. Спиртоочистительные заводы появляются в Беларуси в 80-90-е гг. XIX в. Их насчитывалось 41 предприятие с объемом производства 13 млн 737 тыс. руб. и численностью рабочих 1442 чел. По объёму производства в среднем на одном предприятии эта отрасль занимала первое место в промышленности Беларуси (335 тыс. руб.) при средней занятости рабочих на одном заводе только 35 чел.

М.Ф. Болбас отмечает рост предприятий пивоваренной отрасли. По его данным, с 1860 по 1900 г. число предприятий этой отрасли возросло с 2 до 12, количество рабочих – с 11 до 104 человек и сумма производства – с 3 до 540 тыс. руб. [5]. Однако крупные фабрично-заводских предприятий было мало, и работали они не на полную мощность. Во второй половине 80-х гг. XIX в. на пивоваренном заводе купца Фрумкина в Минске насчитывалось 52 рабочих, производилось 85 тыс. ведер пива на 57 тыс. руб. Крупными предприятиями этой отрасли были завод “Богемы” (произведено пива на 120 тыс. руб. в 1900 г.), заводы Лекерта в Могилеве и Гомеле (к концу XIX в. сумма производства на обоих предприятиях превышала 70 тыс. руб.).

В 60-70-е гг. XIX в. существовал только один пивоваренный завод в г. Могилеве, на котором в различные годы работало от 10 до 17 человек и производилось около 60 тыс. ведер пива на 50-5 тыс. руб. В 80-90-е гг. XIX в. в Беларуси действовало уже 6 заводов, на которых работало 225 рабочих и производилось пива на 449 тыс. руб. [6].

Близки по отраслевому признаку были и 10 винно-дрожжевых заводов, основанных в 80-90-е гг. XIX в. На этих предприятиях работало 298 чел. и производилось продукции на 1393 тыс. руб.

К пищевкусовым отраслям можно отнести крахмальную, маслособойную, мукомольную, паточную сахарную. Все предприятия, на которых производили крахмал, были основаны в 80-90-е гг. XIX в. На 21 заводе работало 353 чел. и производилось продукции на 436 тыс. руб. Первые маслособойные заводы также появляются в 80-90-е гг. XIX в. На 10 предприятиях работало 306 чел. и производилось продукции на 1342 тыс. руб. Наиболее крупные заводы